

Бунтовська Ольга Анатоліївна –
ад'юнкт кафедри конституційного
та міжнародного права Національної
академії внутрішніх справ

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ УКРАЇНИ У ПРОЦЕСІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРИНЦИПУ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ

Досліджено конституційний принцип презумпції невинуватості, визначено його місце в діяльності національної міліції, аргументовано шляхи вдосконалення його законодавчого регулювання та практики реалізації в Україні.

Ключові слова: презумпція; презумпція невинуватості; конституційний принцип; права людини; правова гарантія; реалізація; забезпечення; діяльність міліції.

Исследован конституционный принцип презумпции невиновности, определено его место в деятельности национальной милиции, аргументировано пути совершенствования его законодательного регулирования и практики реализации в Украине.

Ключевые слова: презумпция; презумпция невиновности; конституционный принцип; права человека; правовая гарантия; реализация; обеспечение; деятельность милиции.

Studied the constitutional principle of presumption of innocence, determined its place in the national police reasonably ways to improve its legislative and practice implementation in Ukraine.

Keywords: presumption; the presumption of innocence; constitutional principle; human rights; legal guarantee; implementation; support; activities of the police.

Головним із пріоритетів діяльності міліції є реалізація та забезпечення конституційних прав та свобод людини та громадянина України. Проаналізувавши сучасне законодавство, слід зазначити, що діяльність міліції в процесі реалізації конституційного принципу презумпції невинуватості здійснюється за такими напрямками: запобігання порушенням конституційного права, закріпленого ст. 62 Конституції України; припинення вже вчинених діянь (дій або бездіяльності) та вжиття заходів стосовно осіб, які порушують вимоги такої презумпції, та притягнення до відповідальності.

Саме в такому контексті актуальною є теоретична та практична необхідність ґрунтовно дослідити діяльність міліції України в процесі забезпечення реалізації конституційного принципу та гарантії права особи на презумпцію невинуватості.

Метою статті є формування принципів діяльності міліції, щодо дотримання прав і свобод громадян, зокрема принципу презумпції невинуватості.

Окремі аспекти розглядуваної проблематики досліджували Ю. Е. Аврутин, К. С. Бельський, І. А. Горшеньова, А. В. Губанов, О. С. Проневич, Р. Д. Свон, Ю. П. Соловей та ін.

Відповідно до ст. 17 “Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини” нового Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, зміст принципу презумпції невинуватості полягає в забезпеченні швидкого розслідування та судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Ця стаття в новому КПК України включена до розділу “Загальні засади кримінального провадження”.

Таке розміщення законодавцем в цьому розділі свідчить про те, що положення презумпції невинуватості й, відповідно, забезпечення доведення вини є основоположними процесуальними принципами процесуального судочинства.

Відомо, що всі принципи кримінального процесу тісно пов’язані між собою, одночасно впливають на перебіг розслідування чи судового розгляду кримінальних справ. Наявність фактів порушення будь-якого принципу кримінального судочинства спричинить негативні наслідки та сумніви, щодо справедливості ухваленого у справі рішення. Безсумнівно, що законодавець вирішив об’єднати ці принципи в єдину загальну норму саме для ефективного забезпечення реалізації прав осіб, які залучаються до сфери кримінального процесу.

Правове регулювання суспільних відносин впливає із загальних засад, основних керівних положень, що визначають зміст права. Ці керівні положення і є принципами права [1, с. 27]. У теорії права існують різні підходи до визначення сутності принципів права. Учені-правознавці переважно дотримуються підходу, про те що принцип є основоположною засадою становлення буття, тобто існування тієї чи іншої діяльності. Зазвичай в юридичній літературі під принципами права розуміють основоположні ідеї, керівні положення, які закріплені в законодавстві. Ці принципи відображають об’єктивні соціальні закономірності, що виникають між суб’єктами суспільних відносин.

За твердженням дослідника професора Ю. А. Тихомирова, принципи права є ціннісним орієнтиром для правотворчості й правозастосування у сфері права; вони закріплюються в законі, іншому акті та набувають суворого нормативно-орієнтувального й системотвірного змісту для всіх норм того або іншого акта, інституту й підгалузі [2, с. 112].

На думку професора А. М. Колодія, принципи права – це такі правові явища, які безпосередньо пов'язують зміст права з його соціальними основами – тими закономірностями суспільного життя, на яких ця правова система побудована і які вона закріплює. Принципи права є формою суспільної свідомості, що справляє ідейний, інформаційно-виховний вплив загального характеру, тобто виконує функцію загального закріплення суспільних відносин, а це, у свою чергу, надає можливість розглянути їх з позиції певних ідей, керівних основ [3, с. 16–19].

Якщо розглядати принцип як принцип юридичного процесу, то, на думку зазначеного автора, – це основоположні ідеї, що виступають у юридичному процесі як загальнообов'язкові, безперечні вимоги [4, с. 8].

Принцип права є першоосновою всього вихідного. Відповідно до цього твердження, можна стверджувати, що процесуальні принципи кримінально-процесуального права становлять стійку основу, на якій відбувається процес розроблення та реалізації конкретних норм права.

Існують різні точки зору серед науковців, щодо принципів діяльності міліції. Так, деякі з них розглядають принципи діяльності міліції як основні положення, якими керуються відповідні органи та посадові особи у виконанні поставлених перед ними завдань [5, с. 40].

Правові норми, які визначають суть і спрямування діяльності органів, що здійснюють розслідування та розгляд кримінальних справ, зумовлені, насамперед, природою тієї держави, у якій вони діють. Урахування співвідношення цих об'єктивних та суб'єктивних засад у правовому регулюванні суспільних відносин надзвичайно важливе при визначенні самого поняття принципів чи основ кримінального процесу, зміст яких не довільно а закономірно зумовлений особливостями суспільного та державного устрою. Щоб бути принципом кримінального процесу, відповідне положення повинно визначати в організації та діяльності слідства, прокуратури та суду головні, вихідні моменти, з яких, у свою чергу, слідує положення другорядного характеру [6, с. 15].

Таким чином, принципи кримінально-процесуального права визначаються як відповідні критерії поведінки, сформовані на основі соціальних закономірностей та цінностей права, відповідно до яких усі працівники міліції повинні здійснювати свою діяльність, забезпечуючи стабільність та ефективність роботи всього апарату міліції України.

На нашу думку, найбільш вдало зумів диференціювати правові принципи О. С. Проневич, розділивши їх на загальноправові (поширюються на діяльність усього конгломерату державних органів виконавчої влади) і спеціальні (властиві винятково інституту поліції (міліції)). До загальноправових належать, відповідно, принципи законності, гуманізму, розподілу влади, демократизму, гласності, відповідальності й забезпечення прав і свобод людини. До спеціальних принципів діяльності поліції (міліції) автор відніс такі принципи: взаємодії з органами державної влади й місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства, населенням; поєднання гласних і негласних

форм діяльності; підконтрольності та підзвітності; позапартійності; співпраці з поліцейськими відомствами інших держав; обов'язковості для громадян і посадових осіб законних вимог працівників поліції (міліції); відповідності застосування засобів примусу, що містить елемент небезпеки для охоронюваного блага [8, с. 199].

Перелічені принципи, якщо не в конкретних українських реаліях, то в європейському вимірі правозастосовних органів (у тому числі Європейського суду з прав людини), є критеріями оцінювання належності діяльності міліціонерів під час виконання ними своїх посадових обов'язків та використання службових повноважень [8, с. 12].

Ураховуючи наведену класифікацію слід зазначити, що міліція у своїй діяльності керується також іншими загальноправовими принципами, які у спеціальних законах можуть окремо не згадуватися, однак закріплені в чинному законодавстві. Такими принципами наприклад є принципи рівноправності, принцип забезпечення доведеності вини та принцип презумпції невинуватості.

Органи міліції, посадові особи при здійсненні правоохоронної діяльності спираються на принципи міліцейської діяльності, які узгоджені з міжнародними актами, що ратифікувала Верховна Рада України (Декларація ООН, Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, Європейська конвенція з прав людини і основних свобод, Декларація про поліцію Ради Європи), і закріплені в національному законодавстві (зокрема, у Конституції України, законах України "Про міліцію", "Про оперативно-розшукову діяльність" та ін.).

Однак визначальним правовим актом є Конституції України, яка закріплює деякі принципи кримінального процесу, а це, у свою чергу, забезпечує їх керівну роль, значущість при здійсненні захисту прав та свобод людини та громадянина.

Будь-які керівні положення для того, щоб трансформуватися в принципи права мають бути обов'язково виражені в праві й закріплені в змісті його норм. Саме так зміст правового принципу презумпції невинуватості безпосередньо відображено в правовій нормі ст. 62 Конституції України, яка є фундаментальною гарантією, яка захищає особу від несправедливого покарання. Проаналізувавши конституційну формулу презумпції невинуватості, можна дійти висновку, що цей принцип за своїм регулятивним впливом поширюється на сферу кримінального судочинства, де особа перебуває у статусі підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого (до набрання вироку законної сили). Крім загального чіткого формулювання поняття (формули) презумпції невинуватості, що міститься в ч. 1 ст. 62 Конституції України, ця конституційна норма закріплює низку правових положень, що випливають з неї і позначаються не лише на правовому статусі особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, а і є гарантіями від безпідставного та необґрунтованого обвинувачення. До таких, належать такі правила: про недопустимість доказування вини у вчиненні злочину; обов'язок

доказування обвинуваченого покладено на слідчого, прокурора, а в справах приватного обвинувачення – на потерпілого або його представника; заборонено перекладати обов'язок доказування на обвинуваченого, домагатися його показань шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів; обвинувачення не може ґрунтуватися на припущеннях; усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь; до остаточного вирішення кримінальної справи та офіційного визнання особи винуватою у вчиненні злочину з нею не можна поводитися як звинуваченою, а також публічно, у засобах масової інформації та будь-яких офіційних документах стверджувати, що ці особа є злочинцем; у разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну та моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням.

Відповідно до нового процесуального коментаря презумпція невинуватості – об'єктивне правове положення. Це вимога закону, звернена до всіх громадян, посадових осіб, державних і громадських організацій, до суспільної думки в цілому [9, с. 50].

На нашу думку, міліція здійснюючи свою діяльність повинна вбачати в цій конституційній статті об'єктивне правове положення, констатацію та вимогу Основного закону України. А вже безпосередньо в кримінально-процесуальних актах презумпція невинуватості виступає керівним принципом, засадою їх діяльності.

Принцип презумпції невинуватості та принцип забезпечення доведеності вини є конституційними принципами (ч. 3 ст. 129 та ст. 62 Конституції України). Законодавець об'єднав ці принципи створивши таким чином певну систему прав та гарантій. Для розуміння сутності оновленого принципу слід розглянути питання змісту й структури обох принципів.

На думку, В. О. Карнаухова принцип забезпечення доведеності вини складається з двох складових: публічність (як вимога імперативного характеру щодо забезпечення доведеності вини); презумпція невинуватості (як гарантія дотримання прав та свобод особи, передбачених Конституцією) [11, с. 154–164].

Таким чином, принцип визначений у ст. 17 КПК України, є системним, а презумпція невинуватості – його невід'ємна складова, що характеризується самостійністю та сукупністю ідей.

В. О. Карнаухов визначає такі умови, дотримання яких забезпечить реалізацію на практиці вимог, закріплених у Конституції України, щодо невід'ємного права особи на презумпцію невинуватості й забезпечення доведеності вини:

- 1) вимога імперативного характеру щодо забезпечення, виявом якої в кримінальному процесі є його публічність;
- 2) вимога щодо дотримання презумпції невинуватості як конституційної гарантії прав та свобод осіб, залучених до кримінального процесу;

3) доведеність вини як наслідок кримінально-процесуального доказування, що врівноважує приватні й публічні інтереси суб'єктів кримінального судочинства.

Таким чином, для ефективної реалізації принципу забезпечення доведеності вини необхідною є: наявність певної системи органів, які уповноважені здійснювати кримінально-процесуальну діяльність (у розглядуваному контексті такими органами є слідство, прокуратура, суд, державні установи, що сприяють розкриттю злочинів, у тому числі установи виконання покарань), а також наявність визначених процесуальних норм у законах та інших нормативно-правових актах, які визначають певні права та обов'язки суб'єктів процесу.

Аналізуючи зміст і структуру принципу презумпції невинуватості, насамперед, слід пам'ятати, що необхідно розрізняти презумпцію невинуватості як принцип та як окреме кримінально-процесуальне поняття.

Термін “презумпція” у словосполученні з терміном “невинуватості” означає специфічне правове становище особи, згідно з яким з особою необхідно поводитися і ставитися до неї як до невинуватої до того моменту, доки обвинувальний вирок суду не набере законної сили.

Презумпція невинуватості як і будь-який інший принцип виявляється через правові норми, але, водночас, міститься в ідеях, які об'єднують існуючі норми та логічно зумовлюють появу нових. Для визначення структури принципу презумпції невинуватості слід проаналізувати правові норми, у яких він виявляється, й на основі цього сформулювати положення щодо його структури. Для цього можна виокремити ті елементи принципу презумпції невинуватості, що прямо закріплені в нормах законодавства, й ті, що випливають зі змісту цих норм.

Будь-який принцип має внутрішню будову, тому необхідно визначити системоутворюючий елемент, який лежить в основі й зумовлює об'єднання інших елементів в одну систему. На нашу думку, такою основою виступає положення про невинуватість особи, доки її вина не буде доведена в законному порядку і встановлена обвинувальним вироком суду. Це положення виводиться з поняття “презумпції невинуватості”, як загальноправове явище, що виявляється в об'єктивному правовому положенні, у принципах, нормах, гарантіях. Крім цього, не менш важливим системоутворюючим чинником, який об'єднав окремі положення презумпції невинуватості в єдину систему є його цільове призначення в кримінальному процесі – забезпечення можливості реалізації інтересів, прав усіх суб'єктів під час провадження кримінальних справ.

Структура принципу презумпції невинуватості складається з елементів: 1) основне положення, що виражає зміст принципу; 2) положення, що забезпечують реалізацію основного положення. У своїй сукупності вказані елементи формують механізм правового регулювання за принципом презумпції невинуватості.

Розглядаючи презумпцію невинуватості як принцип кримінального судочинства, можна виокремити дві ознаки: його неспростованість та

ігнорування наявності будь-яких винятків з цього принципу. Таким чином, для ефективної діяльності міліції України в процесі забезпечення реалізації конституційного принципу та гарантії права особи на презумпцію невинуватості необхідно:

усвідомити важливість принципу презумпції невинуватості, який має загальнодержавне значення, закріплений у Конституції України, а отже, його недотримання призводить до порушення інтересів осіб, забезпечення яких є пріоритетним напрямом діяльності міліції;

викоринити практику неправильного тлумачення працівниками міліції конституційних положень, які становлять формулу презумпції невинуватості, завдяки розширеному тлумаченню цієї правової норми. А це у свою чергу впливатиме на повноту реалізації зазначеного принципу в практичній діяльності;

на державному рівні забезпечити єдність судової політики із забезпечення принципу презумпції невинуватості. Це виявляється у формуванні чітких загальних стандартів, які будуть використовуватися в процесі доведення вини обвинуваченого й унеможливають ухвалення різних рішень судів у розгляді однакових питань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Процевский А. И. Советское трудовое право : [учеб.] / Процевский А. И., Барабаш А. Т., Бару М. И. и др.] ; под общ. ред. А. И. Процевого. – К. : Вища шк., 1981. – 360 с.
2. Тихомиров Ю. А. Введение в российское право / Тихомиров Ю. А., Талапина Э. В. – М. : Городец-издат, 2003. – 656 с.
3. Колодій А. М. Принципи права України : [моногр.] / Анатолій Миколайович Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
4. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави та права; історія політичних та правових вчень” / А. М. Колодій. – К., 1999. – 36 с.
5. Бельский К. С. Полицейское право: лекционный курс / К. С. Бельский ; [под ред. А. В. Куракина]. – М. : Дело и Сервис, 2004. – 816 с.
6. Галаган О. І. Захист прав і свобод суб'єктів кримінального судочинства в Україні та ФРН : [навч. посіб.] / О. І. Галаган, В. А. Савченко. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. – 200 с.
7. Проневич О. С. Принципи діяльності поліції (міліції) в поліцейському праві сучасних зарубіжних держав / О. С. Проневич // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2009. – № 2. – С. 191–205.
8. Дотримання прав людини працівниками міліції / упоряд. Льницький О. В. – Л., 2011. – 164 с.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент : [у 2 т. Т. 1] / [О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський,

Є. П. Бурдоль та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.

10. Карнаухов О. В. Забезпечення доведеності вини як конституційна вимога до результатів кримінального судочинства / В. О. Карнаухов // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2007. – № 1. – С. 154–164.